

Δελτίο Κέντρου Μικρασιατικών Σπουδών

Τόμ. 5 (1984)

Θ. Βερεμής-Κ. Κωστής, Η Εθνική Τράπεζα στη Μικρά Ασία (1919-1922), πρόλογος Σπ. Ασδραχά

Άλκης Παναγιωτόπουλος

doi: [10.12681/deltiokms.223](https://doi.org/10.12681/deltiokms.223)

Copyright © 2015, Άλκης Παναγιωτόπουλος

Άδεια χρήσης [Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/).

Βιβλιογραφική αναφορά:

Παναγιωτόπουλος Ά. (1984). Θ. Βερεμής-Κ. Κωστής, Η Εθνική Τράπεζα στη Μικρά Ασία (1919-1922), πρόλογος Σπ. Ασδραχά. *Δελτίο Κέντρου Μικρασιατικών Σπουδών*, 5, 537-543. <https://doi.org/10.12681/deltiokms.223>

Θ. Βερέμης - Κ. Κωστής, *Ἡ Ἐθνικὴ Τράπεζα στὴ Μικρὰ Ἀσία (1919-1922)*, πρόλογος Σπ. Ἀσδραχᾶ, Ἀθήνα: Μορφωτικὸ Ἴδρυμα Ἐθνικῆς Τραπεζῆς, 1984, σ. 332.

Ἡ περίοδος κατοχῆς τῆς Σμύρνης ἀπὸ τὴν Ἑλλάδα, παρὰ τὸν ὄγκο τῆς βιβλιογραφίας, παραμένει οὐσιαστικὰ ἀνοιχτὴ γιὰ παραπέρα ἔρευνα. Καὶ ὁ μελετητὴς καὶ ὁ ἀπλὸς ἀναγνώστης, ποὺ δὲν ἐνδιαφέρονται μόνο γιὰ τὰ πολιτικὰ ἢ στρατιωτικὰ συμβάντα τῆς ἄτυχης ἐκείνης ἐκστρατείας ἀλλὰ καὶ γιὰ τὴν οἰκονομικὴ καὶ κοινωνικὴ κατάσταση ποὺ ἐπεκράτησε τὴν ἐποχὴ ἐκείνη, πρέπει πρῶτα νὰ προσπελάσουν ἀπόψεις καὶ κρίσεις συναισθηματικὰ φορτισμένες. Ἐπειτα πρέπει ν' ἀντιμετωπίσουν τὸ πρόβλημα, ἰδιαίτερα ὅσον ἀφορᾷ στὴν οἰκονομικὴ κατάσταση, ὅτι λείπουν τὰ ἀκριβῆ στοιχεῖα καὶ οἱ πρωτογενεῖς πηγές εἶναι σπάνιες ἢ δυσπρόσιτες.

Γι' αὐτοὺς τοὺς λόγους, τὸ βιβλίον ποὺ κυκλοφόρησε τὸ Μορφωτικὸ Ἴδρυμα τῆς Ε.Τ.Ε., *Ἡ Ἐθνικὴ Τράπεζα στὴ Μικρὰ Ἀσία (1919-1922)*, ἀποτελεῖ σημαντικὴ συμβολὴ στὴ σχετικὴ βιβλιογραφία. Τὸ βιβλίον, σύμφωνα καὶ μὲ τίς προδιαγραφές τῆς σειρᾶς «Πηγές οἰκονομικῆς Ἱστορίας», ὅπου ἀνήκει, δίνει ἔμφαση στὴν παρουσίαση δύο βασικῶν πηγῶν: τῶν ἐκθέσεων τοῦ Ἀ. Κοριζῆ, *Ἡ Ἐθνικὴ Τράπεζα ἐν Σμύρνη*, καὶ τοῦ Θ. Θεμενάκη, *Σύντομος Ἱστορία τῆς δράσεως τῆς Ἐθνικῆς Τραπεζῆς ἐν Μικρᾷ Ἀσίᾳ*, καθὼς καὶ τῶν συμπαραομαρτούντων κειμένων ποὺ προφανῶς ἐπέλεξε ὁ Θ. Βερέμης. Ἡ ἔλλειψη πρωτογενοῦς ὕλικου, γιὰ τὴν ὁποία μιλήσαμε παραπάνω, κάνει τὴν παρουσίαση τῶν δύο αὐτῶν κειμένων ἀκόμη σημαντικότερη. Γι' αὐτό, νομίζουμε, οἱ ἐκθέσεις τῶν Κοριζῆ καὶ Θεμενάκη ἔπρεπε ν' ἀξιοποιηθοῦν περισσότερο, καὶ νὰ χρησιμοποιηθοῦν ἐκτενέστερα τὰ στοιχεῖα ποὺ παραθέτουν. Ἐνδεικτικὰ ἀναφέρουμε λ.χ. παραπομπές σὲ ἐκθεση τοῦ Θεμενάκη (παραπ. 108, 109, σελ. 63) ποὺ δὲν δημοσιεύεται στὸ παράρτημα γιατί προφανῶς θεωρήθηκε ὅτι δὲν χρειάζονταν. Ἡ παρατήρηση γιὰ τὴν ἀξιοποίηση τῶν ἐκθέσεων ἀφορᾷ περισσότερο στὸ κείμενο τοῦ Κ. Κωστή καὶ λιγότερο τοῦ Θ. Βερέμη.

Τὸ κείμενο τοῦ Θ. Βερέμη ἀποτελεῖ πλήρη κατατοπισμὸ στὶς συνθήκες ζωῆς τοῦ Ὄθωμανικοῦ Ἑλληνισμοῦ στὴν περιοχὴ τοῦ Ἀϊδινίου. Ὁ Θ. Βερέμης κατανέμει ἱκανοποιητικὰ τὴν ἐξιστόρησή του ἀνάμεσα στὸ Ὄθωμανικὸ παρελθὸν (Κεφ. Α' καὶ Β') καὶ στὰ καθέκαστα τῆς ἵδρυσης καὶ ἀπομάκρυνσης τοῦ ὑποκαταστήματος (Κεφ. Γ' καὶ Δ'). Ἡ ἀναλογία

τῆς ἀνάλυσης βέβαια γέρνει ἐλαφρὰ σὲ βάρος τῶν δύο τελευταίων κεφαλαίων (16 σελίδες σὲ σύγκριση μὲ τὶς 24 τῶν Κεφ. Α΄ καὶ Β΄). Ἡ «δυσαναλογία» τούτῃ δὲν ξενίζει τὸν ἀναγνώστη ἀφοῦ φυσιολογικὰ περιμένει νὰ καλυφθεῖ ἀπὸ τὸ κείμενο πὸ ἀκολουθεῖ. Ὅμως τὸ πολὺ ἐνδιαφέρον κείμενο τοῦ Κ. Κωστή δὲν ἔχει παρὰ ἐλάχιστα σημεῖα ἀναφορᾶς στὰ γεγονότα πὸ διαδραματίζονται στὴ Σμύρνη. Ἀπὸ τὴν ἄποψη τούτῃ καὶ ὁ τίτλος «Ἡ συναλλαγματικὴ πολιτικὴ τῆς Ἑλλάδας στὴ διάρκεια τῆς Μικρασιατικῆς Ἐκστρατείας» περιγράφει μὲ σαφήνεια τὸ τί διαπραγματεύεται τὸ κείμενο. Ὡστόσο, ὁ ἀναγνώστης πὸ ἐνδόμυχα περίμενε τὸ «διάρκεια τῆς Μικρασιατικῆς Ἐκστρατείας» νὰ μὴ εἶναι αὐστηρὰ καὶ μόνο καθορισμὸς χρονικῶν ὁρίων, διαμορφώνει τὴν ἄδικη γιὰ τὸν Θ. Βερέμη ἐντύπωση ὅτι, ἀφοῦ τὸ κείμενο τοῦ Κ. Κωστή εἶναι κάτι τὸ διαφορετικὸ, τὸ κείμενο τοῦ Θ. Βερέμη ἔπρεπε νὰ ὀλοκληρῶναι τὴν ἐξιστόρηση τῆς δράσης τοῦ ὑποκαταστήματος τῆς Ε.Τ.Ε. μὲ περισσότερες πληροφορίες ἀντλημένες ἀπὸ τὸ ἀρχεῖο τοῦ ὑποκαταστήματος. Στὴν περίπτωσιν αὐτὴ χρειαζόταν καὶ διαφορετικὴ δόμησιν τῶν περιεχομένων τοῦ τελευταίου. Θὰ προτείναμε, λ.χ., τὰ κεφάλαια «Ἐθνωμανικὸ πλαίσιο» καὶ «Οἱ Ἕλληνες Ὀθωμανοὶ» νὰ μὴν περιλάμβαναν καθόλου οἰκονομικὰ στοιχεῖα, τὰ ὁποῖα νὰ συγκεντρώνονταν στὸ κεφάλαιο «Ἡ οἰκονομικὴ ὄψη τῆς Σμύρνης» ὅπου καὶ φυσιολογικὰ ἀνήκουν. Στὴν ἀνάγκη, τὸ δεύτερο μέρος τοῦ κεφαλαίου αὐτοῦ, γιὰ τὴν ἴδρυσιν τοῦ ὑποκαταστήματος, θὰ μπορούσε ν' ἀποτελέσει ξεχωριστὸ κεφάλαιο καὶ στὸ σύνολό τους νὰ ἦταν πέντε ἀντὶ γιὰ τέσσερα. Ἔτσι θὰ μπορούσε νὰ ἀναλυθεῖ διεξοδικὰ ἡ σύνδεσιν, πὸ πάντως δέχεται ὁ Θ. Βερέμης, τοῦ νομισματικοῦ ζητήματος τῆς Ἑλλάδας, ἰδίως μετὰ τὴν ὑποτίμησιν τῆς δραχμῆς, μὲ τὴν προσπάθειαν τοῦ Ἑλληνισμοῦ νὰ κρατηθεῖ στὴ Μ. Ἀσία (σ. 24). Καὶ ἴσως ἐδῶ βρίσκεται ἡ πεμπουσία τοῦ προβλήματος τῆς μικρασιατικῆς ἐκστρατείας, καθὼς τὸ πρῶτο σκέλος σχετίζεται μὲ τὰ προβλήματα τῆς μεταπρατικῆς Ἑλλαδικῆς οἰκονομίας, καὶ τὸ δεύτερον μὲ τὴν ἀδυναμίαν τῶν Ὀθωμανῶν Ἑλλήνων νὰ χειραφετηθοῦν ἀπὸ τὴν κηδεμονίαν τοῦ ἀλυτρωτικοῦ ἐθνικισμοῦ τῆς Ἑλλάδας. Καὶ τὰ δύο δὲ σκέλη ἀπνοταὶ τῶν σχέσεων Ἑλλάδας - Ὀθωμανῶν Ἑλλήνων καὶ τῶν προοπτικῶν πὸ ἀνοίγονταν μπροστὰ τους.

Ἡ ὑπαρξὴ χριστιανικῶν πληθυσμῶν στὴν Κωνσταντινούπολιν καὶ στὴ Μικρὰ Ἀσία γενικότερα χρονολογεῖται ἀπὸ αἰῶνες, ἀλλὰ ἡ αὔξησίν τους κυρίως στὰ παράλια χρονολογεῖται ἀπὸ τὰ τέλη τοῦ 18ου καὶ ἀρχὲς τοῦ 19ου αἰῶνα. Ἡ αὔξησιν ὀφειλόταν περισσότερο σὲ μεταναστεύσεις Χριστιανῶν νησιωτῶν καὶ τοῦ ἠπειρωτικοῦ Ἑλλαδικοῦ χώρου (σ. 46) καὶ λιγότερο σὲ ἀφιξὴ πληθυσμῶν τοῦ ἐσωτερικοῦ (σ. 30). Ὅμως δὲ φαίνεται σωστὸ νὰ ὑποστηρίξουμε ὅτι στὸ βιλαέτι τῆς Σμύρνης ἢ καὶ στὴν ἴδια τὴν πόλιν τῆς Σμύρνης οἱ Χριστιανοὶ ὑπερπεροῦσαν τόσο πὸ νὰ δικαι-

ολογείται το χιλιοεπιπαιμένο «Gânvur Izmir», όνομα που τής πρωτοδόθηκε κατά το 14ο αιώνα, όταν άνηκε στους Ίππότες τής Ρόδου. Γενικά, δέν μπορούμε νά μιλάμε με σιγουριά γιά στατιστικές πληθυσμών ένώ είναι γνωστό πώς υπαγορευόνταν συστηματικά από πολιτικές και έθνικιστικές σκοπιμότητες και ένώ δέν έχει υπάρξει άκόμη έπιστημονικός έλεγχος τών στοιχείων που δίνονται από έλληνικής πλευράς (σ. 35 και ύποσ. 29). Ήδη οί όροι που χρησιμοποιεί ό Πολύβιος (Δ. Καλαποθάκης), που μιλάει γιά Τούρκους και Έλληνες κατοίκους τής Όθωμανικής Αυτοκρατορίας τό 1910, είναι άσαφείς και άόριστοι.

Ή οικονομική και στη συνέχεια κοινωνική διαφοροποίηση του χριστιανικού από τό μουσουλμανικό στοιχείο, πάλι στά παράλια κατά κύριο λόγο, σχετίζεται με τις μεταρρυθμιστικές προσπάθειες του 19ου αϊ. στην Όθωμανική Αυτοκρατορία. Οί προσπάθειες αυτές συνέπιπταν σχεδόν πάντα με κάποια κρίση στις σχέσεις της με τις Μεγάλες Δυνάμεις, και φαινόταν νά υπακούουν περισσότερο σέ πιέσεις τών Μεγάλων Δυνάμεων και λιγότερο στην έπιθυμία και θέληση τών Όθωμανών μεταρρυθμιστών. Είναι δύσκολο βέβαια κανείς νά διαγράψει άπόλυτα σέ ποιό βαθμό οί μεταρρυθμιστές ενεργούσαν με τή δική τους και μόνο βούληση. Γιατί οί άπόψεις τους διαμορφώθηκαν μέσα σέ μιá αυτοκρατορία που δέν ήταν άποκομμένη από τήν Εύρώπη. Αντίθετα, όχι μόνον ή Αυτοκρατορία άποτελοδσε άμετάθετο στόχο τής οικονομικής επέκτασης τών Μ. Δυνάμεων, αλλά και οί ίδιοι οί μεταρρυθμιστές βρέθηκαν με τόν ένα ή τόν άλλο τρόπο σέ στενή έπαφή με τόν ευρωπαϊκό τρόπο ζωής. Έξάλλου, μέσα σ' αυτά τά πλαίσια πρέπει νά δοθε και τήν οικονομική ανάπτυξη τών μη μουσουλμανικών κοινοτήτων, ιδίως τών χριστιανικών τών παραλίων. Ό χαρακτήρας τής οικονομικής χειραφέτησής τους (στό βαθμό που μπορούμε νά μιλήσουμε γιά χειραφέτηση κι όχι γιά ανάπτυξη) υπήρξε άποκλειστικά μεταπρατικός και συνδέεται περισσότερο με τή βαθμιαία μετατροπή τής Όθωμανικής Αυτοκρατορίας σέ τμήμα τής παγκόσμιας άγοράς και λιγότερο με υπαγορεύσεις «έκ τών άνω» (σ. 26, 27).

Οί συνθήκες αυτές επέκράτησαν πρώτα και κύρια στά έμπορικά κέντρα τών παραλίων και κατά δεύτερο λόγο του έσωτερικού, που συνδέονταν όμως με τά πρώτα λόγω του εισαγωγικού-έξαγωγικού έμπορίου. Τό ίδιο και οί άγροτικοί πληθυσμοί τών παραλίων, ανεξάρτητα κατ' άρχην από θρησκεία και φυλή, παρουσίασαν εξέλιξη σέ σχέση με τούς όμολογούς τους του έσωτερικού γιά δύο λόγους: α) οί γεωγραφικές συνθήκες επέτρεπαν και β) οί άπαιτήσεις τής ευρωπαϊκής άγοράς υπέβαλλαν τήν ανάπτυξη ειδικών έξαγωγικών καλλιεργειών (σ. 28, 31). Είναι δύσκολο νά εκτιμηθεί τό ποσοστό συμμετοχής Χριστιανών και Μουσουλμάνων στην άγροτική παραγωγή επειδή λείπουν τά στοιχεία. Όστόσο, μπορούμε νά

ποῦμε με βεβαιότητα πὸς ἡ πλειοψηφία τῶν Ὀθωμανῶν Ἑλλήνων ἀσχολοῦνταν μὲ τὴν ἀγροκαλλιέργεια καὶ ἡ σχετικὴ τους ὑπεροχὴ ἔγκειτο στὸ εἶδος τῆς καλλιέργειας, εἰδικὰ στὰ παράλια. Ἐν τὸ μουσουλμανικὸ στοιχεῖο φαινόταν νὰ ὑπερτερεῖ στὸν ἀγροτικὸ τομέα (σ. 35), τοῦτο ὀφειλόταν στὴν ἀριθμητικὴ του ὑπεροχὴ.

Παρά τὴν οἰκονομικὴ ἀνοδο ποῦ σημειώθηκε ἔστω καὶ σ' ἓνα τμήμα τῶν Ὀθωμανῶν Ἑλλήνων, οἱ διακρίσεις σὲ βάρος τους ἐξαιτίας τῶν θρησκευτικῶν διαφορῶν τοὺς ὀδηγοῦσε σὲ πολιτικὴ συσπείρωσης μεταξὺ τους. Ὁ ὅρος *milletti mahkûme* (κι ὄχι *mahkûme*) ποῦ ἀναφέρει ὁ Θ. Βερέμης (ὕποσ. 6), μολονότι πολὺ λιγότερο γνωστὸς ἀπὸ τοὺς ἐν χρήσει *zimmi* (τουρκικὴ προφορὰ τοῦ ἀραβικοῦ *dhimmi*) καὶ *gaya*, ἔδινε τὸ συναισθηματικὸ, περισσότερο, ὑπόβαθρο πάνω στὸ ὁποῖο οἰκοδομοῦνταν σχέσεις καὶ ἀξίες τοῦ μουσουλμανικοῦ στοιχείου. Αὐτές, καθὼς σωστὰ παρατηρεῖ ὁ Θ. Βερέμης (σ. 32), πολὺ νωρὶς ἔσπρωξαν τοὺς ὀρθόδοξους Χριστιανούς τῆς Αὐτοκρατορίας πρὸς τοὺς ὁμοεθνεῖς τους Εὐρωπαίους.

Κανεὶς δὲν πρέπει βέβαια νὰ ὑπερεκτιμᾷ τὴν ἔκταση τῆς Εὐρωπαϊκῆς ἐπίδρασης, ὥστόσο εἶναι γεγονός ὅτι ἐπέτρεψε στοὺς Ὀθωμανοὺς Ἕλληνες ν' ἀναπτύξουν μιὰ συνείδηση ἰδιαιτερότητας, ἐθνιστικὴ (ethnic) μᾶλλον παρά ἐθνικὴ, ποῦ ὁ ἑλλαδικὸς ἀλτρωτικὸς ἐθνικισμὸς κατέβαλε φιλότιμες προσπάθειες νὰ μετατρέψει σ' ἑλλαδικὴ ἐθνικὴ συνείδηση. Πολὺ ὀρθὰ παρατηρεῖ ὁ Θ. Βερέμης πὸς «εἶναι ἀδύνατο νὰ τοὺς ἀποδοθεῖ συλλογικὸς χαρακτηρισμὸς ὡς πρὸς τὴν ἀφοσίωσή τους στὴν Αὐτοκρατορία, γιὰτὶ δὲν ἀποτελέσαν συμπαγῆ ὁμάδα μὲ κοινὸς στόχους καὶ πολιτικὴ» (σ. 29). Πρέπει κανεὶς ὅμως νὰ ἐπισημάνει, ὅπως πολὺ σωστὰ κάνει στὴν ἀνάλυση τοῦ Β' κεφαλαίου ὁ Θ. Βερέμης (σ. 41-44), ὅτι διαμορφώθηκαν ὁμάδες Ὀθωμανῶν Ἑλλήνων ποῦ συνειδητὰ ἐπεδίωξαν τὴν ἰδεολογικὴ ταύτισή τους μὲ τὴν πολυεθνικὴ Ὀθωμανικὴ ἀστικὴ τάξη, καὶ ζητοῦσαν τὴν προστασία τοῦ Ὀθωμανικοῦ κράτους κατὰ τῆς ἀνεξέλεγκτης οἰκονομικῆς διεΐσδυσης τῶν Μ. Δυνάμεων, ἀκόμη καὶ τὴν κατάργηση τῶν νομολογήσεων. Ἡ τάση αὐτὴ ἔγινε σαφέστερη μετὰ τὴν ἐπικράτηση τῶν Νεοτούρκων (1908) κι ἐκφράστηκε μέσα κι ἔξω ἀπὸ τὸ κοινοβούλιο, δίχως ὅμως νὰ μπορεῖ νὰ ὑποστηριχθεῖ ὅτι ὑπῆρχε ἀπόλυτη ἀντιστοιχία μεταξὺ τῶν τάσεων ποῦ διαμορφώνονταν στὸ ἴδιο τὸ κοινοβούλιο καὶ στὴ μάζα τῶν Ὀθωμανῶν Ἑλλήνων (σ. 41, 44, 46). Ἡ ἑλλαδικὴ διπλωματικὴ ὑπηρεσία ἐπενέβαινε ἀπροσχημάτιστα ὅποτε μποροῦσε ἐναντίον ὄλων ἐκείνων τῶν τάσεων ποῦ φαίνονταν νὰ ταυτίζον τὸ μέλλον τοῦ Ὀθωμανικοῦ Ἑλληνισμοῦ μ' αὐτὸ τῶν Νεοτούρκων (σ. 46). Ἡ τακτικὴ αὐτὴ κατακρίθηκε ἰδίως ἀπὸ τὸν Ι. Δραγούμη ποῦ ὑποστήριζε τὴν οἰκονομικὴ κυρίως ἐνίσχυση τῶν Ὀθωμανῶν Ἑλλήνων. Στους ἀντίποδες τῆς κριτικῆς τοῦ Δραγούμη βρίσκεται ἡ διαβεβαίωση τοῦ Τούρκου ἐθνικιστῆ Ziya

Gökalp για «άνυπαρξία έθνικης οικονομίας στην Τουρκία» (σ. 33, 34). 'Η άποψη αυτή είναι στενά έθνικιστική και, θά 'πρεπε ίσως νά τονισθεῖ περισσότερο, διατυπώνεται έτσι έντονα μετά τούς Βαλκανικούς πολέμους. Φαίνεται δέ νά μήν παίρνει υπόψη τούς ένδογενείς στη θεοκρατική όθωμανική κοινωνία λόγους πού επέτρεψαν τή δυσανάλογη, αλλά όχι σέ βάρος τών Μουσουλμάνων (σ. 34), ανάπτυξη τών Χριστιανών ως μικρης και μεσαιας άστικης τάξης. 'Ο ρόλος τους ως μεσαζόντων ανάμεσα στην όθωμανική άγορά και τó ευρωπαϊκό κεφάλαιο τούς επέτρεψε νά διαμορφώσουν τήν τάξη αυτή, ν' άσχοληθοῦν με τά ελεύθερα επαγγέλματα και ν' άποτελέσουν σέ μεγάλο βαθμό τά έμμιθθα ύπαλληλικά στρώματα, καθώς και τούς ειδικευμένους ή συχνότερα άνειδίκευτους εργάτες.

'Εως τούς Βαλκανικούς πολέμους οί αντίδράσεις του 'Οθωμανικού κράτους κατά τής 'Ελλάδας είχαν στόχο τις οικονομικές σχέσεις τών δύο χωρών. 'Η κατάσταση αυτή δημιούργησε άνασφάλεια και στους 'Οθωμανούς 'Ελληνες, ιδιαίτερα μετά τούς Βαλκανικούς και κατά τόν Α' παγκόσμιο πόλεμο, όποτε συνδυάστηκε και με μιá σειρά διοικητικῶν μέτρων πού απέβλεπαν στη συρρίκνωση και στην οικονομική τους έξαφάνιση. 'Ενδιαφέρον θά παρουσίαζε ή μελέτη τών οικονομικῶν επιλογῶν τής βελλελικῆς πολιτικῆς σέ σχέση με τήν τακτική αυτή του 'Οθωμανικού κράτους και τά οικονομικά συμφέροντα του 'Οθωμανικού 'Ελληνισμού. 'Ιδιαίτερα στο βιβλίο τούτο χρήσιμο θά ήταν νά είχε έρευνηθεῖ, έστω γενικά, κατά πόσο ή άπόφαση άπόβασης στη Σμύρνη ύπαγορεύτηκε άπό καθαρά άλτρωτικές επιλογές ή και άπό οικονομικές. Και στη δεύτερη περίπτωση σέ ποιá έκταση αυτές επηρέασαν τις πρώτες καθώς και τήν πολιτική πρακτική πού άκολουθήθηκε στην ίδια τήν κατεχόμενη περιοχή 'Αϊδινίου. 'Αν ίσως τά ζητήματα τούτα ξεπερνούν τούς στόχους του βιβλίου αυτού, όμως τó ζήτημα τής συμμετοχῆς τής 'Εθνικῆς Τράπεζας στη μικρασιατική πολιτική του Βενιζέλου δέν τά ξεπερνά, πολύ περισσότερο πού ή Ε.Τ.Ε. θεωρεῖται «όργανισμός πού συμμετείχε αυτόβουλα στην έφαρμογή έθνικης πολιτικῆς» (σ. 55). 'Ετσι επανερχόμαστε στην προηγούμενη παρατήρησή μας, ότι δηλαδή φαίνεται νά ύπάρχει σύγχυση ανάμεσα στους συγγραφείς Θ. Βερέμη και Κ. Κωστή ποιός θά χειρισθεῖ αυτό τó θέμα. Τό άποτέλεσμα είναι ό μὲν Θ. Βερέμης νά τó παραλείπει άπό τó κατά τ' άλλα διεισδυτικό εισαγωγικό του κείμενο και νά περιορίζεται στην περιγραφή τών γεγονότων τής ίδρυσης και δράσης του ύποκαταστήματος, ό δέ Κ. Κωστής νά μήν τó εγγίζει διόλου.

Εϊδικότερα στο πολύ ενδιαφέρον κείμενό του ό Κ. Κωστής παραθέτει ένα πλήθος «τεχνικῶν» στοιχείων πολύ σημαντικῶν, πού όμως είτε δέν αναλύονται είτε δέν έρμηνεύονται ίκανοποιητικά, έτσι ώστε νά παραμένει άναπάντητο τó ερώτημα του άναγνώστη κατά πόσο όλα αυτά είναι άπα-

ραίτητα, αλλά και πόσο και πώς συνδέονται με την παρουσία της Ε.Τ.Ε. στη Σμύρνη. Ἀντίθετα τὸ κείμενο ἐξαντλείται στὴν ἐξιστόρηση τῆς συναλλαγματικῆς πολιτικῆς τῆς Ἑλλάδας καὶ μὲ τέτοιο τρόπο ποὺ θεματολογικὰ ν' ἀνήκει περισσότερο στὴν ἱστορία τῆς οἰκονομίας παρά στὴν οἰκονομικὴ ἱστορία. Ἀλλὰ καὶ μ' αὐτὴ τὴ μορφή μπαίνουν ἐρωτήματα τοῦ τύπου: τὸ ἔλλειμμα τοῦ κρατικοῦ προϋπολογισμοῦ τῆς Ἑλλάδας, στὴν περίοδο αὐτή, ποῦ ὀφειλόταν; στὴ μικρασιατικὴ πολιτικὴ τῆς ἡ σ' ἐνδογενεῖς παράγοντες τῆς οἰκονομίας τῆς; Ἦταν ὀρθὴ καὶ σὲ τί ἀποσκοποῦσε ἡ πολιτικὴ χρηματοδότησης τοῦ ἐλλείμματος αὐτοῦ, κυρίως ἀπὸ τὴν Ε.Τ.Ε., μὲ τὴν κοπὴ νέου χρήματος (πίν. 9), πολιτικὴ ποὺ ὀδήγησε πρῶτα στὴν αὐξηση τιμῶν (πίν. 5) καὶ στὴ συνέχεια σὲ πτώση τῆς ἀξίας τοῦ συναλλάγματος (πίν. 3); Γενικά, καθὼς διαφαίνεται ἀπὸ τοὺς πίνακες ποὺ παραθέτει ὁ Κ. Κωστής, ἡ πολιτικὴ τῆς σύνδεσης τῆς δραχμῆς μὲ τὸ δολλᾶριο καθὼς καὶ ἡ τεχνητὴ ὑπερτίμησή τῆς ἐβλάψαν τὶς ἐξαγωγές, στὸ βαθμὸ ποὺ ὑπῆρχαν, καὶ ἐπιδείνωσε δραματικὰ τὸ ἰσοζύγιο πληρωμῶν τὸ 1920 (πίν. 10). Ἡ χρονιά ἐκεῖνη ἀποδείχθηκε διπλᾶ κρίσιμη: ὁ Βενιζέλος κατισχυμένος ἐγκατέλειψε τὴν Ἑλλάδα μετὰ τὴν ἐκλογικὴ του ἡττα, ἐνῶ ἀφήνει τὴν ἀπεμπλοκὴ τῆς Ἑλλάδας ἀπὸ τὴ μικρασιατικὴ περιπέτεια σὲ ἀνίκανα χέρια.

Ὅσον ἀφορᾷ στὴν Ε.Τ.Ε. παραμένουν ἐρωτηματικὰ σχετικὰ μὲ τὶς σκοπιμότητες ἰδρύσεως τοῦ ὑποκαταστήματός τῆς στὴ Σμύρνη. Ὁ Ἄ. Κοριζῆς, στὴν Ἐκθεσὴ του πρὸς τὴ Διοίκηση, ἐπισημαίνει, ἀνάμεσα σ' ἄλλους λόγους: α) τὴν ἐνίσχυση τῆς ἐντύπωσης στὸν κόσμο (ποῦ ἀμφέβαλλε;) γιὰ τὴν «ὀριστικὴν ἑλληνικὴν κυριαρχίαν ἐν Σμύρνη»· β) τὸν ἔλεγχο τοῦ ἑλληνικοῦ συναλλάγματος στὴ Σμύρνη καὶ τὴν ἐξυπηρέτηση τῶν οἰκονομικῶν ἀναγκῶν τῆς ἑλληνικῆς κατοχῆς· καὶ γ) τὴν παροχὴ «ἀσφαλῶν» καὶ «εἰλικρινῶν» συμβουλῶν πρὸς τὴν ἑλληνικὴ Ἀρμοστεία γιὰ νὰ ξεπεραστοῦν οἱ τεράστιες δυσχέρειες τοῦ ἀγῶνα πρὸς ἐπικράτηση, δυσχέρειες ποὺ κατὰ τὴν πρόβλεψη τοῦ Κοριζῆ δὲ θὰ τέλειωναν σύντομα (σ. 142). Ἀκόμη ἐπισημαινόταν ἡ ἐνίσχυση τοῦ ἑλληνικοῦ ἐμπορίου στὴ Σμύρνη ἀπὸ τὴν ἰδρύση τοῦ ὑποκαταστήματος, ἀλλὰ καὶ τὰ κέρδη ποὺ θὰ ἀπεκόμιζε «καίτοι τοῦτο εἶναι ἴσως τὸ τελευταῖον, ὅπερ θὰ ἔπρεπε νὰ λάβῃ τὶς ὑπ' ὄψιν κατὰ τὴν παροῦσαν βραχυχρόνιον καὶ μεταβατικὴν περίοδον, καθ' ἣν ὅμως θὰ τεθῶσιν αἱ βάσεις τῆς περαιτέρω ἐν τῇ ὀμαλῇ καταστάσει δράσεως, προσωρισμένης ἀσφαλῶς νὰ ἀποτελέσῃ πηγὴν μεγάλων κερδῶν διὰ τὴν ἡμετέραν Τράπεζαν» (σ. 142). Παρὰ τὴ βραχυχρόνια παραμονὴ τῆς στὴ Σμύρνη, ἡ Ε.Τ.Ε. κατάφερε ὄχι μόνον νὰ συναγωνισθεῖ μ' ἐπιτυχία τὶς ἄλλες τράπεζες καὶ νὰ συγκεντρώσει τὸ μεγαλύτερο κύκλο ἐργασιῶν, ἀλλὰ καὶ νὰ ἐπιβληθεῖ στὸ διεθνὲς ἐμπόριο τῆς πόλης, «ἀποβάσα», σύμφωνα μὲ τὴ μαρτυρία τοῦ Θ. Θεμενάκη, «εἰθὺς ἀπὸ τῆς ἰδρύ-

σεώς της ό ρυθμιστής του συναλλάγματος και των διαφόρων τραπεζιτικών εργασιών» (σ. 244). Τα καθαρά κέρδη του υποκαταστήματος κατά την τριετία άνήλθαν σε 7.515.422,51 δρ.

Παρά τη διαβεβαίωση λοιπόν του 'Α. Κοριζή για τó αντίθετο, ό αναγνώστης παραμένει με την άπορία τί άπ' όλους τούς στόχους έπίτέλεσε ή Ε.Τ.Ε. πλίν της καθαρά τραπεζικής, κερδοφόρας άλλωστε, δράσης της. 'Από τά σημαντικότερα προβλήματα της έλλαδικής διοίκησης στην περιοχή, όπως σωστά έπισημαίνουν οί Θ. Βερέμης και Κ. Κωστής, ήταν ή διατήρηση της τουρκικής λίρας ως νόμιμου μέσου πληρωμών (σ. 56, 110) ενώ επιδίωξή της ύπήρξε ή έκπτωση του τουρκικού χαρτονομίσματος με την παράλληλη αύξηση κυκλοφορίας της δραχμής. Μιά τέτοια πολιτική της 'Αρμοστείας θα έξυπηρετούσε και ή δράση της Ε.Τ.Ε. στη Σμύρνη. Δέν έχουμε όμως καμιά έμβάθυνση, πέρα από τίς διαπιστώσεις Κοριζή για τó ρόλο των Συμμάχων (σ. 152), σχετική με τούς λόγους που έπέτρεψαν τη διατήρηση της τουρκικής λίρας. Σκοτεινός έπίσης παραμένει ό λόγος που δέν πέτυχε ή προσπάθεια της έλλαδικής διοίκησης για φυσική υποκατάσταση της τουρκικής λίρας από μια ίσχυρη δραχμή, μόνος τρόπος ένίσχυσης της οικονομικής παρουσίας της 'Ελλάδας στην περιοχή, αλλά και ή άποτυχία ίδρυσης της «'Εκδοτικής Τράπεζας της 'Ιωνίας», που όδήγησε άλλωστε στην ίδρυση του υποκαταστήματος της Ε.Τ.Ε. (σ. 111). Είδικά για την περίπτωση αυτή θα πρέπει να παρατηρήσουμε πώς ή παραπομπή (σ. 111, άρ. 78) άπλά και μόνο στο 'Ιστορικό 'Αρχείο της Ε.Τ.Ε. δέν βοηθάει πολύ τόν μελετητή, αφού οί φάκελοι της Ε.Τ.Ε. για τόν 20ό αιώνα δέν είναι άκόμη άνοικτοί στο κοινό, όσο τουλάχιστον γνωρίζουμε. Συνεπώς ό συγγραφέας, που είχε τη δυνατότητα να δει τούς φακέλους αυτούς, όφειλε να δώσει περισσότερα στοιχεία, εάν βέβαια υπάρχουν. 'Ισως όμως θεωρήσει κανείς αυτό λεπτομέρεια, όταν δέ δίνεται απάντηση στο μείζον, ποιές δηλαδή σκοπιμότητες της οικονομικής παρουσίας της 'Ελλάδος στη Σμύρνη επέδρασαν στη γενικότερη συναλλαγματική πολιτικής της 'Ελλάδας. 'Η άπορία πού, φοβούμαι, συνέχει τόν μελετητή του βιβλίου είναι γιατί τέτοια έρωτήματα δέν απαντήθηκαν.

Βέβαια πόρρω απέχουμε άκόμη από τó να έχουμε μια έπιστημονικά πλήρη εικόνα της περιόδου και της περιοχής για τούς λόγους που έξέθεσα στην άρχή. Δέν πρέπει κανείς να τó ξεχνά αυτό, και τότε μπορεί πραγματικά να έκτιμήσει τη συμβολή των συγγραφέων της *'Εθνικής Τράπεζας στη Μικρά 'Ασία* στη σχετική βιβλιογραφία, όχι μόνο για τά δικά τους τά κείμενα αλλά και για την παρουσίαση των παρατηρημάτων. Είμαστε σίγουροι πώς τó βιβλίό αυτό θ' άποτελέσει άνεκτίμητη βοήθεια για τούς έρευνητές και δέν μπορεί να λείψει από μελλοντικές βιβλιογραφίες.

ΑΛΚΗΣ ΠΑΝΑΓΙΩΤΟΠΟΥΛΟΣ